

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.1.1>

УДК 35.08

О. І. Пархоменко-Куцевіл,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

O. Parkhomenko-Kutsevil,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Administration and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav

PROBLEMS OF PROVIDING CIVILIAN CONTROL OVER THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

У статті зазначено, що цивільний контроль над сектором безпеки і оборони розуміється як складний та безперервний соціальний процес визначення місця та ролі органів сектору безпеки та оборони у демократичному суспільстві. Метою цивільного контролю є: викорінення зловживань, корупції з сектору безпеки та оборони; забезпечення принципів прозорості та відкритості у секторі безпеки та оборони; формування професійності у секторі безпеки та оборони; формування позитивного

іміджу у суспільстві; формування діалогу між керівництвом у сфері безпеки та оборони та інститутами громадянського суспільства; прийняття управлінських рішень за погодженням з інститутами громадянського суспільства задля користі держави та національної безпеки; інтегрованість військовослужбовців у вітчизняну політичну систему, але неприпустимість втручання збройних сил у політику; соціальний розвиток військовослужбовців, здатних виконати свій конституційний обов'язок, бо суспільство зацікавлене у безпеці, яку гарантує та забезпечує збройні сили.

Виокремленні наступні проблеми у забезпечення цивільного контролю у сфері безпеки і оборони України: відсутність формалізації даного інституту громадянського суспільства в Конституції України; цивільний контроль ускладнює те, що діяльність у сфері оборони та безпеки пов'язана з забезпеченням національної безпеки і часто до такої діяльності застосовується гриф секретно; здійсненню цивільного контролю перешкоджає специфіка діяльності цієї сфери, що пов'язана з державною (військовою) таємницею; відсутність розробки як у законодавстві України, так і у вітчизняній науковій та навчальній літературі системи спеціальних принципів, методів, форм, видів заходів цивільного контролю як загалом, так і щодо діяльності у сфері безпеки та оборони зокрема; досить слабо використовуються в організації та діяльності суб'єктів цивільного контролю сучасні цифрові технології; слабе використання позитивного зарубіжного досвіду функціонування цивільного контролю щодо армії, структур військового управління тощо; відсутність закріплення в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення правових складів, що передбачають можливість притягнення до правової відповідальності посадових осіб у сфері безпеки та оборони за дії, що перешкоджають законній діяльності представників суб'єктів цивільного контролю.

The article states that civilian control over the security and defense sector is understood as a complex and continuous social process of determining the place and role of security and defense sector bodies in a democratic society. The purpose of civilian control is: eradication of abuses, corruption from the security and defense sector; ensuring the principles of transparency and openness in the security and defense sector; formation of professionalism in the security and defense sector; formation of a positive image in society; forming a dialogue between the security

and defense leadership and civil society institutions; making management decisions in agreement with institutions of civil society for the benefit of the state and national security; the integration of military personnel into the domestic political system, but the inadmissibility of the intervention of the armed forces in politics; social development of military personnel capable of fulfilling their constitutional duty, because society is interested in the security guaranteed and provided by the armed forces.

The article highlights the following problems in ensuring civilian control in the sphere of security and defense of Ukraine: lack of formalization of this institution of civil society in the Constitution of Ukraine; civilian control is complicated by the fact that activities in the field of defense and security are related to ensuring national security, and often such activities are classified as secret; implementation of civilian control is hindered by the specifics of the activity of this sphere, which is related to state (military) secrecy; lack of development both in Ukrainian legislation and in domestic scientific and educational literature of a system of special principles, methods, forms, types of civil control measures both in general and in relation to activities in the sphere of security and defense in particular; modern digital technologies are rather poorly used in the organization and activities of civil control subjects; weak use of positive foreign experience in the functioning of civil control over the army, military management structures, etc.; lack of enshrinement in the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses of legal structures, which provide for the possibility of holding officials in the field of security and defense to legal responsibility for actions that impede the lawful activity of representatives of civil control subjects.

Ключові слова: *публічне управління, національна безпека, державна безпека, сектор безпеки та оборони, цивільний контроль, інститути громадянського суспільства, громадська думка, петиції, громадські обговорення, громадські ради.*

Keywords: *public administration, national security, state security, security and defense sector, civil control, civil society institutions, public opinion, petitions, public discussions, public councils.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Рівень демократії у будь-якій сучасній державі безпосередньо залежить від системи юридичних гарантій реалізації, охорони та захисту конституційних принципів, що закріплюють статус народу як носія суверенітету та джерела влади у державі. Найважливіше місце серед зазначених гарантій займає діяльність численних інститутів громадянського суспільства, найбільшим з яких є інститут цивільного контролю, за допомогою якого громадяни України, громадські об'єднання, інші недержавні некомерційні організації можуть брати участь у контролі за діяльністю, актами і рішеннями органів влади, державних підприємств і муніципальних організацій, органів прокуратури та організацій, які мають право здійснення окремі публічні повноваження відповідно до законів України.

Найважливіше місце у системі об'єктів цивільного контролю займає діяльність, пов'язана із забезпечення оборони та безпеки держави. Якщо проаналізувати повноваження органів державної влади, то можна констатувати, що повноваження, пов'язані із забезпеченням оборони та безпеки держави здійснюють, зокрема, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Міністерство фінансів України, Рахункова палата України та ін. в межах своїх повноважень.

Водночас, на сьогодні спостерігаються проблеми щодо ефективного використання як коштів державного бюджету України, так і коштів міжнародних донорів, коштів, які надходять від волонтерських та інших організацій, благодійних внесків тощо. Тому, на сьогодні виникла потреба у розробці концепції забезпечення цивільного контролю у секторі безпеки та оборони України. Адже нераціональне та неефективне використання коштів у секторі безпеки та оборони, розкрадання цих коштів, корупція можуть призвести не лише до зневіри наших міжнародних партнерів та донорів, а негативно вплинути на результати воєнних операцій Збройних Сил України, та негативно впливати на заходи національної безпеки та оборони загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, основні нормативно-правові та організаційні засади забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, світовий досвід цивільного контролю над сектором безпеки та оборони аналізують, зокрема: П. Ворона, О. Гриненко, М. Денежкін, А. Корнілаєва, Л. Пашко, Н. Плахотнюк, І. Савка, Г. Ситник, В. Смолянюка, М. Теплюк, М. Требін, М. Утяшев, Л. Хомічак, Н. Череміскіна та ін.

Водночас, існують несистемні дослідження виокремлення проблем забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проведення системного аналізу проблем забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України, визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернемося до поняття «цивільний контроль». У широкому значенні цивільний контроль над сектором безпеки і оборони аналізується як складний та безперервний соціальний процес визначення місця та ролі органів сектору безпеки та оборони у демократичному суспільстві. Цивільний контроль – публічний контроль громадськості та окремих громадян, соціальних організацій та рухів, а також громадської думки.

У вузькому значенні цивільний контроль над сектором безпеки і оборони аналізується як соціально-політичний процес, що передбачає розгляд характеру та форм взаємодії держави та суспільства з приводу місця та ролі силових відомств. Це управління органами сектору безпеки і оборони з боку політичного керівництва країни, яке, у свою чергу, обрано шляхом вільного волевиявлення громадян. Без дієвого політичного керівництва та за певних обставин органи сектору безпеки і оборони можуть отримати дуже високий ступінь самостійності та вагомо впливати на політику держави.

Розуміння суті цивільного контролю ускладнює той факт, що в англomовному середовищі вважають за краще замінювати термін «civilian control» на «civil control», де «civil» також має значення «цивільний» з

юридичним контекстом належності до держави. У словниках слово «цивільний» має таке значення: що відноситься до правових відносин громадян між собою та з державними органами та організаціями. Атрибутивний характер цього слова, яке є досить частотним та вбудованим у широкий спектр слововживання (цивільний кодекс, цивільне право, цивільний спір, громадянський обов'язок, цивільний шлюб, громадянська війна тощо), підкреслює, перш за все, що ця ознака властива лише свідомому члену суспільства – громадянину.

Метою цивільного контролю у секторі безпеки та оборони є:

- а) викорінення зловживань, корупції з сектору безпеки та оборони;
- б) забезпечення принципів прозорості та відкритості у секторі безпеки та оборони;
- в) формування професійності у секторі безпеки та оборони;
- г) формування позитивного іміджу у суспільстві;
- д) формування діалогу між керівництвом у сфері безпеки та оборони та інститутами громадянського суспільства;
- є) прийняття управлінських рішень за погодженням з інститутами громадянського суспільства задля користі держави та національної безпеки;
- ж) інтегрованість військовослужбовців у вітчизняну політичну систему, але неприпустимість втручання збройних сил у політику;
- з) соціальний розвиток військовослужбовців, здатних виконати свій конституційний обов'язок, бо суспільство зацікавлене у безпеці, яку гарантує та забезпечує збройні сили.

Проте, організація та здійснення цивільного контролю у сфері безпеки та оборони пов'язані з численними проблемами, серед яких можна виділити наступні.

По-перше, істотною проблемою, що перешкоджає процесам організації та здійснення цивільного контролю є відсутність формалізації даного інституту громадянського суспільства в Конституції України. Таким чином, необхідно закріпити інститут цивільного контролю у Конституції України, деталізувавши його поняття, список суб'єктів цивільного контролю. При цьому слід формалізувати механізм взаємодії суб'єктів цивільного контролю з усіма конституційно поіменованими органами публічної влади, вказавши на

можливість та необхідність організації та здійснення заходів цивільного контролю, у тому числі, за діяльністю, актами та рішеннями у сфері безпеки та оборони України.

По-друге, досить серйозною проблемою, що ускладнює можливість організації та здійснення цивільного контролю є та обставина, що діяльність у сфері безпеки та оборони держави пов'язана з забезпеченням національної безпеки і часто до такої діяльності застосується гриф секретно. При цьому, на сьогоднішній день у законодавстві країни відсутній закон, який би закріплював правові основи організації та здійснення цивільного контролю щодо діяльності, пов'язаної із забезпечення безпеки та оборони держави. При цьому аналіз законів, присвячених національній безпеці, обороноздатності країни, а також діяльності Збройних Сил України, демонструє, що в них відсутні окремі розділи, статті, присвячені правовому регулюванню цивільного контролю. У зв'язку з цим, необхідно розробити і прийняти Закон України «Про цивільний контроль у сфері безпеки та оборони держави України». У цьому законі слід визначити порядок, перелік, види, форми, методи, заходи, етапи та результати цивільного контролю.

По-третє, суттєвою проблемою, що перешкоджає процесам організації та здійснення цивільного контролю, виступає специфіка діяльності цієї сфери, що пов'язана з державною (військовою) таємницею. Виникає своєрідна правова проблема. З одного боку, в умовах війни неприпустимо створювати ризики витоку інформації, що становить військову таємницю, оскільки це призведе до підриву оборони та безпеки держави. Однак, з іншого боку, діяльність у сфері безпеки та оборони не повинні порушувати конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян країни, прав та законних інтересів громадських об'єднань та інших недержавних некомерційних організацій (оскільки можливість організації та здійснення заходів цивільного контролю щодо даного об'єкта не заборонені законодавством). Крім того, Конституція України не містить умов для обмеження конституційних принципів народовладдя та участі суспільства в управлінні справами держави,

юридичною гарантією яких і виступає цивільний контроль. Вирішення зазначеної проблеми, на нашу думку, вимагає внесення змін до Закону України "Про державну таємницю", нинішня редакція якого не містить абсолютно ніякої згадки про інститут цивільного контролю. Дані зміни мають визначити механізм організації допуску (його оформлення) представників суб'єктів цивільного контролю до державної таємниці (зокрема військової таємниці). Крім того, у цьому законі слід визначити ті види інформації, які будуть отримані суб'єктами цивільного контролю у ході проведення його заходів, доступ до яких може бути обмежений для широкого загалу осіб [1].

По-четверте, досить серйозною проблемою, що ускладнює можливість організації та здійснення цивільного контролю, є відсутність розробки як у законодавстві України, так і у вітчизняній науковій та навчальній літературі системи спеціальних принципів, методів, форм, видів заходів цивільного контролю як загалом, так і щодо діяльності у сфері безпеки та оборони зокрема.

По-п'яте, істотною проблемою, що перешкоджає процесам організації та здійснення цивільного контролю, виступає те, що в нашій країні досить слабо використовуються в організації та діяльності суб'єктів цивільного контролю сучасні цифрові технології. Однак, у ситуації з організацією та проведенням цивільного контролю у сфері безпеки та оборони виникає побоювання іншого роду – наскільки допустиме застосування зазначених цифрових технологій, щоб цей процес не створив загрози у забезпеченні оборони та безпеки держави. Наприклад, наскільки допустимо представникам суб'єктів цивільного контролю використовувати відео- та звукозаписну апаратуру, яким чином здійснювати зберігання, передачу інформації, записаної вищеназваними пристроями, хто має доступ до зазначеної інформації, а також де оформлювати даний доступ. Звісно ж, що вирішення цих питань має здійснюватися шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів.

По-шосте, певною проблемою в організації та здійсненні цивільного контролю виступає слабке використання позитивного зарубіжного досвіду

функціонування цивільного контролю щодо армії, структур військового управління тощо. Зокрема, можна відзначити величезний позитивний досвід цивільного контролю над фінансовою діяльністю Збройних Сил, напрацьований у країнах ЄС, США, Азії. Низка авторів відзначають позитивний досвід взаємодії громадянського суспільства та армії в країнах Латинської Америки, де армія має значний авторитет і є значним суб'єктом політичних відносин. Зокрема, громадянське суспільство здійснює контроль за діяльністю армії в частині попередження та припинення корупції та нестатутних відносин в лавах Збройних сил [2; 3].

По-дев'яте, істотною проблемою є відсутність закріплення в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення юридичного складу правопорушення, що передбачає можливість притягнення до правової відповідальності посадових осіб у сфері безпеки та оборони за дії, що перешкоджають законній діяльності представників суб'єктів цивільного контролю. У зв'язку з цим слід розробити та закріпити систему відповідного юридичного складу правопорушення (з можливістю притягнення зазначених посадових осіб до кримінальної та адміністративно-правової відповідальності).

Проаналізуємо світовий досвід цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, який підтвердив свою ефективність та результативність.

Світова практика свідчить про історично апробовані правові і культурні підстави цивільного контролю, що включають, в першу чергу, принципи прозорості публічної влади та широкої участі громадян у публічному управлінні, у тому числі в системі публічного управління національної безпеки та оборони [4]. У США та країнах Європи цивільний контроль законодавчо забезпечується державою через спеціальні акти про розкриття інформації, про контроль з боку неурядових громадських об'єднань, рад, комітетів при органах виконавчої влади. Важливу роль відіграють волонтерські рухи, громадські ініціативи, голосування, обговорення, петиції, експертизи та журналістські розслідування. Все більше визнання отримують у

світовій спільноті інтернет-проекти цивільного контролю. Наприклад, на сайті Білого Дому США є розділ, присвячений петиціям – We the people [5].

Аналіз міжнародного досвіду дає підстави виокремити наступні форми цивільного контролю, які існують в системі публічного управління, у тому числі у сфері безпеки та оборони:

- опитування громадської думки;
- підписання петицій; мітинги, демонстрації, пікетування, страйки, інші публічні громадянські акції;
- громадські обговорення державних чи муніципальних проектів на дискусійних майданчиках, форумах та конференціях; спільне формування та вироблення рішень з різноманітних управлінських питань представниками громадськості, експертами та чиновниками. До широкого обговорення залучається значна кількість громадян, які представляють різні соціальні групи, спільноти, інститути громадянського суспільства, що веде до підвищення якості роботи громадських (експертних, консультативних, координаційних та ін.) рад, комісій, робочих груп.

Особливий інтерес викликає сучасна форма цивільного контролю – цифрова комунікація, що набуває все більшого поширення останніми роками в політичній та управлінській практиці. У загальному вигляді «цифрова комунікація цивільного контролю» є обговорення та оцінка через Інтернет діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, у тому числі діяльність у сфері безпеки та оборони, що включають пропозиції щодо конструктивного вирішення важливих проблем. Перевага таких рішень – у значній мотивації та необхідній компетенції активістів, їх можливості застосування до проблем будь-якого типу та змісту в спільноті Інтернету, у їх відкритості та динамічності. Об'єднуючи необмежену кількість фахівців, цифрові комунікації спрощують вирішення проблем, роблять їх більш ефективними і дешевими. Крім допомоги у вирішенні завдань публічного управління, зазначена форма цивільного контролю формує у населення культуру громадянської участі (партиципації), розвиваючи мотивацію

об'єднання навколо завдань, які потребують політичного та соціального рішення [6].

Соціальні мережі пов'язують користувачів наявністю особливої мотивації до ухвалення колективних рішень, об'єднаних навколо завдань, які потребують політичного, економічного, соціального та ін. рішення. Події останніх років ясно демонструють важливу роль цивільного контролю у критичні моменти політичного життя (вибори, революції тощо) мережі волонтерів, групи допомоги можуть серйозно впливати на соціальні процеси. У той же час варто пам'ятати, що втручання Інтернету в процеси управління не завжди конструктивно.

Водночас, даючи нескінченний доступ до інформації, Інтернет призводить до швидкого розмноження інформаційного шуму та сміття, фейків та дезінформації. Інтернет завжди проявляє себе двояко - одночасно сприяючи як зміцненню цінностей людського суспільства, так і їх руйнуванню [7].

- дискусійні майданчики та форуми (конференції, цивільні журі тощо), призначені для спільного прийняття рішень з різноманітних питань в тому числі у системі безпеки та оборони представниками громадськості, експертами та чиновниками. Прикладом є ресурс *Your voice in Europe*, який показує, як можна взяти участь у формуванні політики Європейського Союзу [8]. Досвід розвитку громадських обговорень у Західній Європі та США демонструє, що за їх допомогою значно підвищується аргументованість рішень, у тому числі при відхиленні проектів;

- інтерактивний діалог через соціальні мережі між громадськими організаціями та органами влади різного роду. Хорошим прикладом тут може служити Європейська мережа з інформації та нагляду за навколишнім середовищем, що представляє собою партнерську мережу з експертів 39 держав, близько 300 національних агентств з охорони навколишнього середовища, у тому числі й окремих громадян [9].

Забезпечення транспарентності системи безпеки та оборони є важливим компонентом контролю в цьому секторі. Платники податків мають право

отримати інформацію про стан справ у збройних силах, які утримуються на їх кошти. Велика частина інформації про збройні сили, їх структуру та склад, дислокацію та плани застосування, програми оснащення та реформування закрита від суспільства та інституцій, що його представляють, – парламенту, преси, громадських організацій та дослідницьких центрів. Як можна з'ясувати: чи достатньо виділяється коштів на ці цілі та ефективність використання коштів, якщо інформація залишається від грифом секретно і яка інформація може бути поширена, щоб не нанести шкоду національній безпеці держави.

Відсутність інформації створює умови для маніпулювання коштами, що виділяються на утримання сфери безпеки та оборони. Щоправда, останніми роками відкритість оборонної сфери розширилася. У ЗМІ з'явилася велика кількість матеріалів, присвячених стану справ у збройних силах, представлені витрати державного бюджету на національну безпеку та оборону (забезпечення особового складу, організація бойового та матеріально-технічного забезпечення, витрати на озброєння, використання коштів на закупівлю зброї та засобів захисту військовослужбовців та ін.). Водночас, ця інформація часто отримується не з офіційних джерел і може бути викривленою.

Необхідна максимальна відкритість та інформування громадськості щодо стану справ у сфері безпеки та оборони, оборонній промисловості та міжнародної допомоги. На нашу думку, неприпустимим є використання режиму таємності для ізоляції інформації у сфері безпеки та оборони для суспільства.

Можна сказати, що при розвиненій системі цивільного контролю таємність поширюється лише на ті відомості, які можуть мати важливе значення для сфери безпеки та оборони. Наприклад, у США існує незначна кількість секретних статей та програм, решта інформації доступна не тільки для членів конгресу, але і для користувачів Інтернету. На сайті Міноборони США будь-хто може оцінити, скільки і якої техніки закупила армія США за останні фінансові роки. З міркувань військової таємниці закриті лише

конкретні цифри характеристик техніки, що не заважає оцінити обґрунтованість та ефективність видатків. Військове керівництво США визначає список відомостей, що становлять державну таємницю.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Сьогодні цивільний контроль у сфері безпеки та оборони є складним та багатогранним елементом політико-правової реальності, що характеризується різноманітністю видів та форм, тісним переплетенням практики організації та теоретичних досліджень у цій сфері, неоднозначністю критеріїв ефективності. Водночас цивільний контроль над сектором безпеки є важливою сполучною ланкою в системі «держава-силові структури-суспільство», багато в чому визначають можливості реалізації політичної ресурсності та ступінь політичної суб'єктності системи безпеки та оборони у конкретно-історичному контексті, фактором та ознакою розвитку в Україні правової держави та громадянського суспільства.

Література

1. Дегтярьов Д.О. Форми Демократичного цивільного контролю над силами оборони України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 64. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238496/237112>.
2. Вичалківська Ю.С. Організаційно-правове регулювання демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. *Інвестиції: практика та досвід. Рубрика: Державне управління*. 2018. № 1. С. 116–121.
3. Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Bulletin of the NAPA. Series "Public Administration"*. 2019. № 1. С. 31–38.
4. Nelson, Daniel N. Definition, diagnosis, therapy: A civil-military critique. *Defense & Security Analysis*. 2002. № 18 (2). pp. 157–170.
5. Офіційний сайт Білого дому. URL: <https://www.whitehouse.gov>

6. Fund of Open New Democracy. (2013). Transparency and Participation: Public Control 2.0 in the USA and Europe. Analytical Report. Retrieved August 16, 2016. URL: <http://2014.oprf.ru/candidates/person/455/download/file/536/>.
7. Офіційний сайт проекту Your Voice in Europe. URL: <https://ec.europa.eu/futurium/en/your-voice-our-future.html>.
8. Сіцинська М.В. Зарубіжний досвід організації та здійснення цивільного контролю за спецслужбами: постановка проблеми. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С. 74–77.
9. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-13/2023-8-01-13>.

References

1. Dehtiarov, D.O. (2021), “Forms of democratic civilian control over the defense forces of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*, vol. 64, available at: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/238496/237112> (Accessed 15 Sept. 2023).
2. Vychalkivska, Yu.S. (2018), “Organizational and legal regulation of democratic civil control over the security and defense sector of Ukraine”, *Investytsii: praktyka ta dosvid. Rubryka: Derzhavne upravlinnia*, vol. 1, pp. 116–121.
3. Poshedin, O. I. (2019), “Democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine and prospects for its improvement”, *Bulletin of the NAPA. Series “Public Administration”*, vol. 1, pp. 31–38.
4. Nelson, Daniel N. (2002), “Definition, diagnosis, therapy: A civil-military critique”, *Defense & Security Analysis*, vol. 18 (2), pp. 157–170.
5. The White House (2023), “The official website of the White House”, available at: <https://www.whitehouse.gov> (Accessed 20 Sept. 2023).

6. Fund of Open New Democracy. (2013). “Transparency and Participation: Public Control 2.0 in the USA and Europe. Analytical Report”, available at: <http://2014.oprf.ru/candidates/person/455/download/file/536/> (Accessed 20 Sept. 2023).

7. European Parliament (2012), “The official website of the Your Voice in Europe project”, available at: <https://ec.europa.eu/futurium/en/your-voice-our-future.html> (Accessed 20 Sept. 2023).

8. Sitsinska, M.V. (2017), “Foreign experience in the organization and implementation of civilian control over special services: problem statement”, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 74–77.

9. Khrystynchenko, N. P. & Kovaliv, M. V. (2023). “Democratic civilian control of the security and defense sector: concept, content, forms of implementation in today's realities”, *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, vol. 8, available at: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-8-01-13/2023-8-01-13> (Accessed 18 Sept. 2023).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2023 р.